

An Assesment of Sadreddin Konevi's Study Called “İ’câzu’l-Beyân Fi Te’vili-Ümmi’l-Kur’ân” in Terms Of İshari Tafseer

Cahit Karaalp*^a

Article Info

DOI:

Article History:

Received: 06/12/2018

Revised : 18/12/2018

Accepted: 24/12/2018

Keywords:

İshari, Surah Fatiha, Tafseer, sufism, Konevi,

Article Type:

Research Papper

Abstract

“İ’câzu’l-Beyân fi Te’vili-Ümmi’l-Kur’ân” which was written by Sadreddin Konevi shows that konevi had reached deep knowledge and insights regarding ishari tafseers. Konevi who was influenced by İbni Arabi interpreted Surah Fatiha in this book which involved in combination of Sufi (spiritual) philosophy and İshari tafseer. Surah Fatiha is called mother of Quran and it has been accepted as an abstract of quran by Islamic scholars. There are plenty of studies specifically focused on interpretation of Surah Fatiha as Konevi’s book. However the distinction of Konevi’s book is that, introduction chapter is consisted information related to sufism or spirituality and next chapters mainly consisted of interpretations based on İshari tafseer. In this book many conceptual and terminological words related to spirituality is used and an intellectual language which could be understood by eligible people is preferred. It is not easy to understand this study without knowledge of spiritual terms and philosophical perspective of İbni Arabi. This book is one of distinctive example of ishari tafseer. Therefore it should be assessed in the framework of ishari tafseer. In the current study, the book has been assessed in the scope of İshari tafseer and is examined whether the requirements of İshari tafseer is fully followed. In this perspective, the discussion is developed by highlighting significant points in the book and some criticism has been made in places where İshari tafseer’s requirements are not considered in the book.

Sadreddin Konevi’nin “İ’câzu’l-Beyân Fi Te’vili-Ümmi’l-Kur’ân” Adlı Eseri’nin İshari Tefsir Açısından Değerlendirilmesi

Makale Bilgisi

DOI:

Makale Geçmişi:

Geliş 06/12/2018

Düzeltilme 18/12/2018

Kabul 24/12/2018

Anahtar Kelimeler:

İşâri, Fatiha, Tefsir, Tasavvuf, Konevi

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Öz

Sadreddin Konevi’ye ait olan *İ’câzu’l-Beyân fi Te’vili-Ümmi’l-Kur’ân* adlı eser Konevi’nin İşâri tefsirde derin bir ilme ve kavrayışa sahip olduğu göstermektedir. İbnu’l-Arabî’nin etkisinde kalan Konevi’nin Fatiha Suresi üzerine yazdığı bu eserde felsefi tasavvuf ve işâri tefsir bilgisi meczolmuştur. Fatiha suresi İhtiva ettiği konulardan dolayı “*Ümmü’l-Kur’ân*” olarak isimlendirilmiş ve âlimler nezdinde “Kur’ân’ın özeti” olarak kabul görmüştür. Hakkında müstakil eserlerin kaleme alındığı Fatiha Suresinin işâri tefsire tabi tutulduğu bu eserin giriş bölümünde tasavvufi bilgiler verilmekte ve diğer bölümlerde ise işâri tefsir yapılmaktadır. Birçok tasavvufi istilâhın kullanıldığı ve seçkin insanların anlayabileceği üst bir dilin kullanıldığı bu eserin anlaşılması oldukça zordur. Tasavvufi istilâhlara ve İbnu’l-Arabî’nin fikriyatına vakıf olmayan birinin bu eseri anlaması kolay değildir. Eser işâri tefsirin güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Dolayısı ile eseri işâri tefsirin şartları çerçevesinde incelememiz gerekmektedir. Makalemizde, eserde işâri tefsirin makbul olmasının şartlarına riayet edilip edilmediği incelenecek, önemli vurgular belirtilecek ve işâri tefsirin şartlarına uyulmadığı yerlerde esere ilmi eleştiriler yöneltilecektir.

*Corresponding Author: c.karaalp@alparslan.edu.tr

^a Ass.Prof.Dr., Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Muş/Turkey ORCID: 0000-0001-5898-6819

e-ISSN: 2149-4622. © 2018 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır

Sadreddin Konevi'nin "İ'câzu'l-Beyân Fi Te'vili-Ümmi'l-Kur'ân" Adlı Eseri'nin İşari Tefsir Açısından Değerlendirilmesi¹

GİRİŞ

Müfessirlerin genel kabulü ile Mekki olduğu ifade edilen Fatih Suresinin inen ilk sure olup olmadığı konusunda tartışma olsa da bir bütün halinde inen ilk sure olduğu konusunda ihtilaf bulunmamaktadır.² Fatih kelimesi, *fatih* kelimesinin müennesidir ve sıfattır. Fatih suresi; âlemlerin rabbini tanıtan, rabbın kullarından ne istediğini, kullarının ne yapmaları gerektiğini belirten, rabbın istediklerini yerine getiren ve getirmeyenlerin akıbetlerini dile getiren; tevhid, ubudiyet ve ahiret konularını kısa bir şekilde işleyen, Kur'ân'ın 6000 Küsur ayetini birkaç ayete sığdıran, Kur'ân'ın özeti niteliğinde bir suredir. Fatih suresinin; *Fatihatu'l-Kitap*, *Ümmü'l-Kitap*, *Suretu's-Salât*, *Suretu'l-Hamd*, *Esâsü'l-Kitap*, *Şafiye*, *Kafiye*, *Vafiye* gibi yirmiye yakın ismi bulunmaktadır. Fatih suresine çokça isim verilmesi surenin üstünlüğünü ve derinliğini göstermektedir.³

Kur'ân'da *Seb'ul-Mesâni*⁴ olarak isimlendirilen, Hz. Peygamberin dilinde; *en büyük sure* ifadesini bulan,⁵ *Ümmü'l-Kur'ân* olarak nitelendirilen,⁶ namazın olmazlarından biri olarak görülen⁷ Fatih suresi, günlük yaşamda Kur'ân'ın en çok tekrar edilen suresidir. Surenin önemine binaen birçok müstakil tefsir kaleme alınmıştır. Bu tefsirlerden biri de tebliğimizin konusu olan Sadreddin Konevi'nin Türkçeye *Fatih Suresinin Tefsiri*⁸ adı ile çevrilen *İ'câzu'l-Beyân fi Te'vili Ümmi'l-Kur'ân*⁹ adlı eseridir.

1. İşari Tefsir'in Tanımı ve Şartları

Kur'ân ayetlerinin bir kısmının veya tamamının keşf ve ilhamla yorumlandığı tefsirlere işari tefsir adı verilmiştir.¹⁰ İşari tefsire remzi, sufi, sembolik, felsefi tefsir de denilmiştir.¹¹ Keşfi te'vil veya manevi işari yorum, incelenen terimlerin veya Kur'ân'ı pasajların delaletlerinin, doğrudan ve sezgisel bir kavrayışla deruni bir şekilde ortaya çıkarılış tarzıdır.¹² İşari tefsir için şöyle bir tanım da yapılmaktadır: "Kur'ân'ı Kerim'in esrarını kavramış olan muhakkik ulemanın, ariflerin ve bir kısım

¹ Makalemiz 19-20 Ekim tarihleri arasında Konya'da MEBKAM tarafından düzenlenen III. Uluslararası Sadreddin Konevi "Tasavvuf, Felsefe ve Din" başlıklı Sempozyumda sözlü olarak sunduğumuz tebliğimizin genişletilmesi ve değiştirilmesi sureti ile meydana getirilmiştir.

² Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî bin Ahmed bin Muhammed, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemâl Besyûnî Zeğlûl, 1. Bsk., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, s. 14.

³ Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân bin Ebû Bekr bin Muhammed, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, thk. Mustafâ Deyb el-Bûğâ, 5. Bsk., Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2002, I/167-170; Maverdî, Ebû'l-Hasen Alî bin Muhammed, *en-Nuket ve'l-Üyûn/Tefsîru'l-Maverdî*, I-VI, thk. Seyyid Abdulsamed bin Abdurrahîm, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, trs., I/45.

⁴ *Hicr*, 15/87.

⁵ Buhârî, *Tefsir*, 1; Fedâilu'l-Kur'an, 9; Ebû Dâvud, *Kitâbu'l-Vitr*, 15; Nesâi, *Fedâilu'l-Kur'an*, 16; İbn Mâce, *Kitâbu'l-Edeb*; 52; Darimî, *Fedâilu'l-Kur'an*, 12.

⁶ Tirmizî, *Tefsir*, 15.

⁷ Müslim, *Salat*, 11.

⁸ Konevi, Muhammed bin İshâk Sadreddin, *Fatih Suresi Tefsiri*, Çev. Ekrem Demirli, 1. Bsk., Kapı Yay., İstanbul, 2014, s. 256.

⁹ Konevi, Sadreddin, *İ'câzu'l-Beyân fi Te'vili Ümmi'l-Kur'ân*, 2. Bsk., Haydarabad, 1949; Konevi'nin bu eserinin başka bir ismi de şudur: "İ'câzu'l-Beyâni'l-Müştemil alâ Şerhi Külliyyâti'l-Esrâri Ümmi'l-Kur'ân".

¹⁰ Süleyman Uludağ, *İşari Tefsir*, DİA, İstanbul, 2001, XXIII, s. 424-427; Karasakal, Şaban, *Kur'ân'ın İşari Yorumu*, Rağbet Yay., İst., 2015, s. 96.

¹¹ Polat, Fethi Ahmet, *Tefsir Araştırmalarında Yöntem Sorunları I-II*, 2. Bsk., Aybil Yay., Konya, 2014, s. 375; Bilgin, Abdülcelil, *Kur'an'ı Tanımak*, 1. Bsk., Araştırma Yay., Ank., 2018, s. 268-271.

¹² Pierre Lory, *Kâşânî'ye Göre Kur'ân'ın Tasavvufî Tefsiri*, Çev. Sadık Kılıç, İstanbul, 2001, s. 16; Ay, Mahmut, *Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu- İbn Acibe Örneği*, 2. Bsk., Kayihan Yay., İstanbul, 2016, s. 23.

süluk erbabının, ilahi ilham ve Rabbanî bir fetihle, ayetleri, zahiri manalarına ters düşmemek ve onlarla kabil-i telif olmak kaydıyla bir takım lafzi ve manevî işaretlerden dolayı zahiri manalarından farklı bir şekilde tefsir etmeleridir.”¹³

İşâri tefsirin ilk temsilcileri olarak Hasan el-Basri (ö. 110/728), Caferî Sadık (ö.148/765) ve Abdullâh bin Mubârek (ö. 181/797) gösterilir. İşâri tefsirin sistematik hale gelmesinde Sehl bin Abdullâh et-Tüsterî (ö. 283/896), Cüneyd el- Bağdâdî (ö. 298/910) ve Muhammed bin Musa el-Vâsîti (ö. 331/942)'nin rolleri büyüktür. İşâri tefsirde en büyük gelişme Ebu Abdurrahmân es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Hakaiku't-Tefsir* adlı tefsiri ile gerçekleşmiştir. Gazali (ö. 505/1111), *Cevahiru'l-Kur'ân* adlı eserinde ayetlerin batını anlamları üzerinde durmuştur. İşâri tefsir hareketi Muhyiddîn İbnu'l-Arabî(ö. 638/1240) ile Vahdet-i Vücut'un etkisi altına girerek zirveye ulaşmıştır.¹⁴ İşâri tefsirlere Tüsterî¹⁵, Sülemî¹⁶, Kuşeyrî¹⁷, Bursevî¹⁸, Mazharî¹⁹, İbn Acîbe²⁰ ve Alûsî'nin²¹ tefsirleri örnek verilebilir.

İşâri tefsire caiz diyenler olduğu gibi karşı çıkanlar da olmuştur.²² Örneğin Vahidi, Sülemî'nin tefsirindeki yorumlar için; “(Sülemî) bu yorumların tefsir olduğuna inanırsa küfre girmiş olur” demiştir.²³ Kanaatimizce Vâhidî'nin vurguladığı nokta, hiç kimsenin kendi sübjektif yorumları için “Allah'ın muradı budur” deme hakkının bulunmadığı gerçeğidir.²⁴ Tefsir âlimleri bir işâri tefsirin kabul edilebilmesi için şu şartları taşıması gerektiğini söylemişlerdir:

1. İşâri mananın, zahiri manaya aykırı olmaması
2. İşâri yorumu te'yid eden başka bir şer'i nassın olması
3. İşâri manaya, şer'i ve akli bir muarızın olmaması
4. İşâri mananın, tek ve asıl mana olduğunun söylenmemesi
5. İşâri mananın zorlama ve aşırı yorum olmaması.²⁵

İşâri tefsir metodunun Batinilerin yaptıkları yorum türüyle karıştırılması öteden beri önemli

¹³ Gördük, Yunus Emre, *Tarihsel ve Metodolojik açıdan İşari Tefsir*, İnsan Yay., İstanbul, 2013, s. 39; Muhammed Abdulazim ez-Zürkani, *Menahilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed bin Ali, Daru'l-Hadis, Kahire,2001, I/67-70; Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsir ve'l-Müfessirân*,I-III, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, trs., II/ 236-264.

¹⁴ Ateş, Süleyman, *İşari Tefsir Okulu*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1974, s. 38-61, 63-90, 167-195; Karasakal, *Kur'ân'ın İşâri Yorumu*, s. 103-105.

¹⁵ Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl bin Abdullâh, *Tefsiru't-Tüsterî*, thk. Muhammed Basil Uyunu's-Sûd, 2. Bsk., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

¹⁶ Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed bin el- Huseyn bin Musâ el-Ezdî, *Hakaiku't- Tefsîr/Tefsîru's-Sülemî*, I-II, thk. Seyyid İmrân, 2. Bsk., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2016.

¹⁷ Kuşeyrî, Ebû Kâsım Abdulkerîm bin Hevâzin bin Abdulmelik, *Letâifu'l-İşârât/Tefsîru'l-Kuşeyrî*, I-III, thk. Abdullatif Hasen Abdurrahmân 2. Bsk., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

¹⁸ Bursevî, İsmail Hakki, *Tefsiru Ruhû'l-Beyân*, I-X, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.

¹⁹ Mazharî, Muhammed Senâullâh el-Osmânî, *Tefsîru'l-Mazharî*, I-X, thk. Ahmed İz İnaye, 1. Bsk., Dâru İhyâi't- Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2004.

²⁰ İbn Acîbe, Ebu'l-Abbâs Ahmed bin Muhammed el-Fâsî, *el-Bahru'l-Medîd fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, I-V, thk. Ahmed Abdullâh el-Kuraşî, Kâhire, 1999.

²¹ Alûsî, Ebû's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd bin Abdullâh bin Mahmud el-Bağdâdî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'î-i-Mesâmî*, thk. Alî Abdîlbârî Atiyye, I-XVI, 3. Bsk., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut , 2009.

²² Zürkani, *Menahilu'l-İrfan*, I/67-70.

²³ Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, II/1218.

²⁴ Gördük, Yunus Emre, “*Tefsir-Te'vil*” *Ayrımı ve İşari Tefsirin Öznel Mahiyeti Bağlamında “Yorum Algı” Sorunu*, Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Mart/2017, Yıl:4, Sayı: 7, s. 5.

²⁵ Zürkani, *Menahilu'l-İrfan*, I/67-70; Ay, *Kur'an'ın Tasavvufi Yorumu*, s. 44; Uzun, Nihat, *Tefsir Disiplini Açısından Batını ve İşari Yorumun İlmî Değeri*, Kur'an'ın Batını ve İşari Yorumu Sempozyumu, Kuramer Yay., İstanbul, 2018, s. 211; Dereli, Muhammed Vehbi, *İşarî Tefsirlerin Geçerliliği ve Problemleri Üzerine*, DEÜİFD, XXXIV/2011, İzmir, 2011, s. 132.

bir problem olarak karşımızda durmaktadır. İşâri, tefsirler ayetlerin zahiri olmayan anlam boyutunu ele aldığı için bir nevi batını tefsir sayılabilir.²⁶ Ancak İşâri tefsir, Batini tefsir gibi zahiri manayı dışlamadığı için Batini tefsir ile karıştırılmamalıdır.²⁷ İşâri tefsir, metinden tabii olarak yahut meşru bir akıl yürütme ile elde edilen yorumlar olmayıp yorumcunun istediği ve arzu ettiği bir yorumdur.²⁸

Zehebi, sufi tefsiri "nazari sufi tefsir" ve "işâri sufi tefsir" şeklinde ikiye ayırmakta²⁹ ve iki tefsir çeşidinin karşılaştırmasını yapmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin ayetere yaklaşımını "nazari sufi tefsir" kapsamında değerlendiren Zehebi, Vahdet-i Vücut üzerine bina edilmiş yorumları reddetmekte ve bu yorumların Kur'ân'ın geliş amacına, Allah'ın muradına uygun düşmediğini söylemektedir. Zehebi, Konevi'nin *Fatiha Suresinin Tefsiri* eserinden haberdar olmadığı için eser hakkında değerlendirme yapmamıştır. Zehebi'ye göre işâri tefsir ile batını tefsir birbirinden farklıdır. Batini ve felsefi tefsirler de kabul edilemez.³⁰

2. Konevi'nin Düşünce Dünyası ve İlmi Kişiliği

Bir yazarın doğru anlaşılabilmesi için, öncelikle düşünce dünyasının ve düşünce dünyasını etkileyen önemli isimlerin çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu yüzden detaya girmeden müellifimizin düşünce dünyasını etkileyen; Konevi'nin kitaplarında sürekli³¹ şeyhimiz, imamımız olarak andığı,³² hayatındaki en önemli isim olan³³ İbnü'l-Arabî olarak şöhret bulan Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali (ö. 638/1240) den bahsetmemiz yararlı olacaktır.

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Endülüs'te Hristiyan-Müslüman çatışmasının, İslam mezheplerinin, fakih, filozof ve sufilerin yoğun ihtilaf içinde oldukları dönemde, özelde İslam genelde ise tüm dünyanın en çalkantılı olduğu sırada yaşamış ve düşünceleri böyle bir atmosferde teşekkül etmiştir. Bundan dolayı olmalı ki sürekli mekân değiştirmiştir.³⁴ İbn Arabî, Konya'ya gelmiş ve burada evlenmiştir.³⁵

İbn Arabî'nin kendisinden sonraki düşünürler üzerindeki etkisi 607/1210 yılında Konya'yı ziyaret ederek kendisine Sadreddîn Konevi'yi talebe edinmesi ile başlamıştır.³⁶ Konevi, İbn Arabî'nin en tanınmış öğrencisidir.³⁷ Konya'yı İbn Arabî'nin kurduğu Ekberîyye³⁸ tarikatının merkezi haline getiren Konevi'nin etkisi ile İbn Arabî'nin düşünceleri Anadolu'da yayılmıştır.³⁹ Konevi ve onun bazı büyük fars mutasavvıflarıyla olan ilişkisi sayesinde İbn Arabî'nin öğretileri doğuya ulaşmıştır. İbn Arabî'nin düşünceleri doğuda Mevlana'yı, batıda Ebu'l-Hasan eş-Şazeli'yi etkilemiştir.⁴⁰

²⁶ Karasakal, *Kur'ân'ın İşâri Yorumu*, s. 93.

²⁷ İşâri Tefsirin Batini Tefsirden farkı için Bkz. Gördük, "Tefsir-Te'vil" Ayırımı ve İşâri Tefsirin Öznel Mahiyeti Bağlamında "Yorum Algı" Sorunu, s. 1-24.

²⁸ Uzun, *Tefsir Disiplini Açısından Batını ve İşâri Yorumun İlmi Değeri*, s. 194-195.

²⁹ Uslu, Mehmet Zeki, *Tasavvufi Tefsirin İşâri ve Nazari Şeklinde Taksimi Üzerine Bir Değerlendirme*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2017/2, Sayı:27, Isparta, 2017, s. 346

³⁰ İşâri tefsir hakkındaki tartışmalar için bkz. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, II/ 236-264.

³¹ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 205.

³² Demirli, Ekrem, *Sadreddin Konevi*, İsam Yay., İstanbul, 2008, s. 23.

³³ Demirli, *Sadreddin Konevi*, s. 23.

³⁴ Nasır Hâmid Ebu Zeyd, *Sufi Hermenötik İbn Arabî'nin Yorum Felsefesi*, Mana Yay., İstanbul, 2018, s. 37.

³⁵ Ebu Zeyd, *Sufi Hermenötik İbn Arabî'nin Yorum Felsefesi*, s. 37; Bayram, Mikail, *Sadru'd-Din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, Hikmetevi Yay., 1.bsk., İstanbul, 2012, s. 17; Demirli, *Sadreddin Konevi*, s. 19.

³⁶ Ebu Zeyd, *Sufi Hermenötik İbn Arabî'nin Yorum Felsefesi*, s. 22.

³⁷ Prof. Dr. William Chittick, *Merkezi Nokta: İbn Arabî Ekolünde Sadreddin Konevî'nin Rolü*, Çev. Betül Güçlü, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı 2), [2009], sayı: 23, s. 669.

³⁸ Tarikat ismini Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin "Şeyhu'l-Ekber" lakabından almaktadır.

³⁹ Bayram, *Sadru'd-Din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, s. 17-19, 134.

⁴⁰ Ebu Zeyd, *Sufi Hermenötik İbn Arabî'nin Yorum Felsefesi*, s. 22.

Sadreddîn Konevi'nin düşüncelerinin ilham kaynağı şeyhi İbnu'l-Arabi'nin *Fütuhât-ı Mekkiyye*⁴¹ ve *Fususul-Hikem*⁴² isimli eserleridir. Sadreddîn Konevi, *Şeyhu'l-Ekber* olarak nitelediği⁴³ İbnu'l-Arabi'nin eserlerini tanıtmış, yaymış; felsefesini şerh etmiş, yorumlamış, müşkillerini çözmüş ve anlaşılmasını kolaylaştırmış bir ilim adamıdır. Öyle ki İbn Arabi'nin felsefesini inceleyenler Konevi'nin eserlerini de incelemekten kendilerini alamamışlardır.⁴⁴

Konevi, şeyhinin "Vahdet-i Vücut" fikrini eserlerinde ve tefsirinde izah etmeye çalışmıştır.⁴⁵ İbnu'l-Arabi tarafından sistematik hale getirilen Vahdet-i Vücûd fikrinin temel esaslarını *en-Nusûs fi Tahkiki Tavri'l-Mahsus* isimli eserinde⁴⁶ işleyen Konevi, eserlerinin birçoğunda⁴⁷ Vahdet-i Vücut vurgusunda bulunmuştur.

Vahdet-i Vücut felsefesinin ne ifade ettiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre Vahdet-i Vücut; Allah'tan başka hakiki hiçbir varlık kabul etmeyen, bütün varlıkları mutlak vücut olan Allah'ın isim ve sıfatlarının tezahürü, tecellisi sayarak hakiki varlığa nazaran onların ezeli ve ebedi yokluğunu ifade ettiğini keşf ve tecrübe yoluyla ortaya koyan tasavvufi bir meslektir.⁴⁸ İbn Arabi'nin dünya görüşü ve doktrini Kaşani tarafından şu cümlede özetlenmiştir: "*Rabbimi rabbimin gözüyle gördüm de o bana kimsin dedi ben de bizzat sen dedim.*"⁴⁹ İbnu'l-Arabi'nin sisteminde *milletlerin yolu* inançları farklılaşmış ve mezhepleri çoğalmış olsa da, bütün dinlerin götürmek istediği yegâne doğru yol vardır o da, Vahdet-i Vücut ve Vahdet-i Ma'buddur. Çünkü varlıkta, Allah ve onun eserlerinden başka hiçbir şey yoktur.⁵⁰ İbn Arabi'nin "Vahdet-i Vücut" anlayışına göre Allah yeryüzündeki canlıların tümünün perçeminden tutmaktadır. Perçemlerden tutan Allah dosdoğru yolda olduğuna göre bütün canlılar da doğru yoldadır.⁵¹

Konevi'nin savunduğu ve her fırsatta açıklamaya çalıştığı Vahdet-i Vücut görüşü kendisini Şeyhi İbnu'l-Arabi'nin de sahip olduğu dinlerin birliği görüşüne kadar götürmüştür.⁵² Konevi'nin Fatiha suresinin tefsirinde birçok yerde dinlerin birliği görüşünü işlediğini görmekteyiz.⁵³ Konevi'nin vefatına yakın bir dönemde Vahdet-i Vücut fikrinden vazgeçtiği de ifade edilmiştir.⁵⁴

3. Konevi'nin "İ'cazû'l-Beyan fi Te'vili-Ümmi'l-Kur'ân" Eseri ve Önemi

Konevi'ye göre "*Fatiha suresi Kur'ân'ın ve öteki ilahi kitapların bir nüshası ve misalidir.*"⁵⁵ Konevi, Fatiha suresinin önemini şu sözlerle dile getirmektedir: "*Fatiha suresi Kur'ân'ın eksiksiz ve noksansız bir nüshasıdır. Bütün tali nüshalar ilkinin muhtasarı oldukları gibi Fatiha suresi de ulvi nüshaların*

⁴¹ İbn Arabi, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *Futuhâtul-Mekkiyye*, I-XXX, Beyrut, ts.

⁴² İbn Arabi, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *Fususul-Hikem*, Çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul, 2003; Konuk, Ahmet Avni, *Fususul-Hikem Tercüme ve Şerhi*, İstanbul, 1989.

⁴³ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 256.

⁴⁴ Bayram, *Sadru'd-Din-i Konevi Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, s. 17-19, 134.

⁴⁵ Ateş, *İşari Tefsir Okulu*, s. 192-195; Eren, Mehmet, *Sadreddin Konevi ve Fatiha Tefsiri*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl:1997, Sayı: 7, Konya, 1997, s. 442.

⁴⁶ Konevi, *en-Nusûs fi Tahkiki Tavri'l-Mahsus/Vahdet-i Vücûd ve Esasları*, Çev. Ekrem Demirli, 2. Bsk., İz Yay. İstanbul, 2004.

⁴⁷ Bkz. *Miftâhü'l-Gayb, en-Nejhâtü'l-İlâhiyye, el-Fukûk fi Kelimât-i Müstenidât-i Fusûsi'l-Hikem, Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ, Tebsirâtü'l-Mübtedâ ve Tezkîrâtü'l-Müntehâ, Kırk Hadis Şerhi, el-Mürâselât, en-Nusûs fi Tahkik-i Tavri'l-Mahsûs.*

⁴⁸ Hüsamettin Erdem, *Sadreddin Konevi'nin Vahdet-i Vücûd ve İnsan Anlayışı*, Sadreddin Konevi Sempozyumu, 27 Kasım 2004, Konya, 2004, s. 110.

⁴⁹ Pierre Lory, *Kâşânî'ye Göre Kur'ân'ın Tasavvufi Tefsiri*, s. 49

⁵⁰ Ebu'l-Alâ Afifi, *Fususul-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, Çev. Ekrem Demirli, 2. Bsk., İz Yay., İstanbul, 2002, s. 71.

⁵¹ Ebu Zeyd, *Sufi Hermenötik İbn Arabi'nin Yorum Felsefesi*, s. 454.

⁵² Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., trs., s. 504; *İşari Tefsir Okulu*, s. 195.

⁵³ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 368, 396, 420-421.

⁵⁴ Sarmış, İbrahim, *Tasavvuf ve İslam*, 5. Bsk., Ekin Yay., İstanbul, 2008, s. 248.

⁵⁵ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 204.

sonuncusudur."⁵⁶ Fatiha suresinin önemi dolaylı olarak bu konuda yazılan tefsiri de önemli ve değerli kılmaktadır.

Konevi'nin Fatiha suresinin tefsirine dair kaleme aldığı *İ'câzu'l-Beyân fi Te'vîli Ümmi'l-Kur'ân* adlı eserinin, talebesi İzzüddin Muhammed eş-Şirvani tarafından kopya edilen nüshası 13 Muharrem 653 (22 Şubat 1255) tarihli olduğu için bu eserin 1255(653)den önce telif edildiğini söyleyebiliriz.⁵⁷ Konevi'nin başka eserlerinde *Fatiha Suresinin Tefsiri* adlı eserine yönlendirme yapması bu eserin Konevi tarafından erken dönemde kaleme alındığını göstermektedir.⁵⁸

Konevi'nin Fatiha suresi tefsiri nazari/işari tefsir kapsamında yazılmış bir tefsirdir. Konevi, bu eserinde işari ve felsefi bilgilerini mecz etmiş;⁵⁹ nikâh,⁶⁰ amâ,⁶¹ berzah,⁶² mutlak gayb,⁶³ zevk⁶⁴ insanı kamil,⁶⁵ Nefes-i Rahmani⁶⁶ gibi nazari tasavvufa özel kavramlar kullanmış, ifade etmek istediği düşünceleri ağır bir dil ile anlatmaya çalışmış ve muhatap kitlesini seçkinler olarak belirlemiştir. Bundan dolayı olmalı ki eserde oldukça ağır bir dil ve anlaşılması zor ifadelerle karşılaşmaktayız. Konevi, birçok yerde anlaşılama/anlaşılmama kaygısını ifade ederek kullandığı dilin zorluğunu ikrar etmiştir.⁶⁷

Konevi'nin Fatiha tefsirinde hareket noktası, "her ayetin zahiri, batını, haddi ve matlai olduğunu" belirten hadistir. Ayetin zahirinden söz etmek duyulur âlemden söz etmek demektir. Batını ise misal âlemine tekabül eder. Haddi ruhlar mertebesine, matlai ise a'yanı sabite mertebesine karşılık gelir.⁶⁸

Konevi'nin bu eseri hiçbir tefsir kitabına benzememekte ve klasik tefsir kitaplarının tarzına uymamaktadır. Konevi bu eserinde yeni dönem tasavvuf anlayışının meselelerini ve tanrı-âlem ilişkisini ana hatları ile işler. Eser, Konevi'nin metafizik tasavvurunu yansıtan bir metindir ve yer yer felsefe eleştirisi de yapılmaktadır.⁶⁹ Bu tefsirin en belirgin özelliği Vahdeti Vücut düşüncesi çerçevesinde yazılmış olmasıdır. Bunun içindir ki bu tefsiri anlamak, özel okumalar yapmayı gerektirmekte ve Vahdet-i Vücut düşüncesini anlamayı elzem kılmaktadır. Değilse müellifin anlattığı ile okuyucunun anladığı birbirine uymayacaktır.

Sadreddin Konevi'nin, *İ'câzu'l-Beyân* adlı kitabı bir mukaddime ve dört bölümden oluşmaktadır. Konevi, mukaddimedede genel bir giriş yaparak özet bilgiler vermeye çalışmış birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerde ise Fatiha suresini üç bölümde tefsir etmiştir. Birinci bölümde surenin ilk dört ayetini, ikinci bölümde surenin 5. Ayetini, üçüncü bölümde ise Fatiha'nın 6. ve 7. Ayetlerini tefsir etmiştir. Dördüncü bölümde ise Kur'ân'ın ve Fatiha suresinin sırları ile ilgili hulasa bilgiler vermekte ve genel bir değerlendirme yapmaktadır.

4. Konevi'nin Fatiha Suresinin Tefsirini Yazma Amacı

⁵⁶ Konevi, *İ'câzu'l-Beyân fi Te'vîli Ümmi'l-Kur'ân*, s. 3; *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 26.

⁵⁷ Bayram, *Sadru'd-Din-i Konevi Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, s. 114.

⁵⁸ Konevi, Sadreddin, *Fusûsü'l-Hikem'in Sırları*, Çev. Ekrem Demirli, 2. Bsk., İz Yay., İstanbul, 2003, s. 40, 26, 23; Konevi, Sadreddin, *Vahdet-i Vücut ve Esasları*, Çev. Ekrem Demirli, 2. Bsk., İz Yay., İstanbul, 2004, s. 22

⁵⁹ Ateş, *İşari Tefsir Okulu*, s. 192.

⁶⁰ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 179.

⁶¹ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 120.

⁶² Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 89, 152.

⁶³ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 89.

⁶⁴ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 72, 51.

⁶⁵ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 185.

⁶⁶ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 193.

⁶⁷ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 368, 410.

⁶⁸ Demirli, *Sadreddin Konevi*, s. 36-37.

⁶⁹ Demirli, *Sadreddin Konevi*, s. 36-37.

Muhyiddîn İbnu'l-Arabi'nin de *İ'cazul-Beyan*⁷⁰ adında bir eseri bulunmaktadır. Eserde Fatiha ve Bakara sureleri işlenmiştir. Konevi Fatiha suresine dair yazdığı bu eserin adını buradan almış olmalıdır. İbn Arabi bu eserinde Fatiha suresini geniş tutmamış Bakara suresine ağırlık vermiştir. Bu eserdeki bazı ifadeleri Konevi'nin eserinde de görmekteyiz.⁷¹ Kanaatimizce Konevi, şeyhinin eksik bıraktığı, kısa tuttuğu tefsiri genişletmek istemiş ve Fatiha suresinin tefsiri hakkında hacimli bir eser te'lif etmiştir.

Konevi'ye göre sahih bilgi; nazar ve istidlale dayalı "burhan yolu" ve keşif sahibi için "müşahede yolu" ile elde edilebilir.⁷² Konevi bu ifadeleri ile yapacağı Fatiha suresi tefsirinin alt zeminini oluşturmakta ve Allah'ın kendisini kitabın/Kur'an'ın bazı sırlarına vakıf kılarak şahsına ikramda bulunduğunu⁷³ dolayısı ile bu özeti yazma amacının "Ümmü'l-Kur'an" yani "Kur'an'ın Anası" denilen Fatiha suresinin sırlarını açıklamak olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴ Konevi'ye göre "Bu sure bütün kelamın aslımın aslı, hikmet sahibi sırları içeren her şeyin anahtarıdır. Böyle bir sûreyi tefsir etmek isteyen kimsenin, bu sûrenin nehirlerinin çıktığı kaynaklara, nûr güneşlerinin doğduğu yerlere, sırlarının toplandığı noktalara, hazinelerinin anahtarlarına ve bütün içerdiği surlara dikkat çekmesi gerekmektedir."⁷⁵

Konevi'ye göre; bazı bilgilere duyularla ve başka yollarla ulaşılır fakat Allah'ın ikramına mazhar olmuş, vasıtasız bilgiye nail olmuş kullar bir şeyi öğrenmek istediklerinde bu kişilerin himmetleri kevine ait perdeleri yırtar ve Allah'tan başkasından bilgi almayı reddederler. Bunun üzerine Allah onlara tecelli eder ve öğrenmek istediklerini kendilerine verir. Böylelikle bu muhakkik şahsiyetler bilgiyi vasıtasız almış ve⁷⁶ Hakk'ın dilediği ilahi ve kevnî sırları öğrenmiş olurlar.⁷⁷

5. Konevi'nin Fatiha Suresi Tefsiri ve Tefsir Metodu

5. 1. Konevi'nin Tefsir Metodu

5. 1. 1. Nakli Bilgiye Yer Vermemek

Konevi, tefsirinde dilsel açıklamalar dışında nakilde bulunmayacağını, dilsel nakillere vehbi bilgileri tatbik etmeyi amaçladığı için böyle bir yolu seçtiğini şu sözlerle ifade eder: "Zevk yolu ile elde edilen bilgileri dilin ıstılahi anlamlarından anlaşılana tatbik etmek amacım olmasaydı, rivayet ehlinin herhangi bir görüşünü aktarmazdım."⁷⁸ Konevi, Fatiha suresinin tefsirinde müfessirlerden farklı bir yol takip edeceğini, nakilcilik yapmayacağını, kendisinden öncekileri taklit etmeyeceğini, özgün ve orijinal bir eser kaleme alacağını, vehbi ilimle yetineceğini şu sözlerle ifade etmektedir: "Allah nasip ederse müfessirlerin veya mütefekkir olan-olmayan nakillerin görüşlerini ifademe katmayayım istiyorum. Dil bilgisinin icap ettirdiği ve lafızlar ile bu lafızların kalıpları, zarfları ve meskeni oldukları manalar arasındaki irtibat yönünden çağrıştırdığı hususlar bu kaydın dışındadır. Ben sıfatların kazanılmış ve eksik neticeleri yerine ilahi-zati hibelerle yetineceğim."⁷⁹

Konevi, sistematığı olan ve kendi sistematığına aykırı davranmayan disiplinli bir ilim adamıdır. Kimseden nakil yapmadan eserini kaleme alacağını vadettiği için nakil yapmasının

⁷⁰ İbn Arabi, Muhyiddin Ebü Abdillâh Muhammed b. Ali, *İcâzü'l-Beyân-Fatiha ve Bakara Sureleri Tefsiri*, Çev. Muhammed Coşkun, 1. Bsk., İnsan Yay., İstanbul, 2017, s. 10-21.

⁷¹ Bkz. Muhyiddin İbn Arabi, *İcâzü'l-Beyân*, s. 10-21, Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 244-250 vs.

⁷² Konevi, *İcâzü'l-Beyân fi Te'vili Ümmi'l-Kur'an*, s. 21; *Fatiha Suresi Tefsiri*, 52.

⁷³ Konevi, *İcâzü'l-Beyân fi Te'vili Ümmi'l-Kur'an*, s. 2, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 25.

⁷⁴ Konevi, *İcâzü'l-Beyân fi Te'vili Ümmi'l-Kur'an*, s. 7; *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 33.

⁷⁵ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 341.

⁷⁶ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 119.

⁷⁷ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 119.

⁷⁸ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 282.

⁷⁹ Konevi, *İcâzü'l-Beyân fi Te'vili Ümmi'l-Kur'an*, s. 6; *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 32.

gerektiği yerde kendi belirlediği kurala uyarak nakilden kaçınmaktadır.⁸⁰ Konevi, Fatiha suresinin tefsirinde nakli ve dirayeti birleştirmeye çalışmayacağını da ifade etmektedir.⁸¹ Konevi'nin nakilde bulunmama sözlerini fazla iddialı bulduğumuzu belirtmek isteriz. Zira kimse geçmişten kalan ilim mirasından müstağni değildir. Kişi orijinal bilgiler üretebilir ancak ürettiği bilgiler geçmişte edindiği bilgilerin birleşimi veya yol göstericiliği ile hâsıl olmuştur. İlim ehli birinin daha önce tahsil ettiği bilgileri kaynak zikretmeden kendi ifadeleri ile aktarması direk nakil kapsamına dâhil olmasa da dolaylı yoldan nakil kapsamında girer.

Konevi, Allah'ın kitabını tefsir ile ilgili ifadelerinde cedel ve fikir mensuplarının tarzını tercih etmediğini, Kur'ân ve hadislerin cedelden sakındırdıklarını, nebi resul ve velilerin cedelden uzak durmayı tercih ettiklerini, eserinin veciz olmasını istediği için cedel yöntemini kullanmadığını ifade etmiştir.⁸²

5. 1. 2. Vehbi Bilgiyi Esas Almak

Konevi'ye göre "Kur'ân'm bir zahiri, bir batını, haddi ve matlai vardır. Batının yediden yetmiş kadar giden dereceleri vardır."⁸³ Dolayısı ile tefsir sadece zahiri bilgilerle yapılmaz. Konevi, yazdığı tefsirin kaynağı olarak vehbi bilgiyi göstermekte ve vehbi bilgiyi şöyle tarif etmektedir: "Kul ile Rab arasında vasıtanın bulunmadığı ve tahsili için çabanın gerekmediği bilgi vasıtalar yoluyla elde edilse bile vehbi bilgidir. Çabayla ve bilinen vasıtalar yoluyla elde edilen bilgi ise kazanılmış(mükteseb) bilgidir."⁸⁴

Konevi, tefsirinde sık sık vehbi bilgiye vurgu yaparak, tefsirinin kendi çabasının ürünü olmadığını; "Bu bölüm lafız mana olarak geldiği gibi yazılmıştır. Gerçi kitabın hepsi mana itibarıyla böyledir, yani bunlar çaba ve fikir yoluyla yazılmamışlardır"⁸⁵ sözleri ile ifade eder.

Konevi, "bizim işaret ettiğimiz hakikat zahir ehlinin bilgi kaynağından elde edilmemiştir"⁸⁶, "Bu bahse dair bu kadar işaretle yetinmek mecburiyetindeyim ve bana emredilen budur."⁸⁷, "Rabbimin tasarruflarının bir aracı ve onun için bir aynayım. Binaenaleyh benimle zuhur eden o olduğu gibi benim vasıtamla dilediği işlerini izhar eden ve dilediği burhanlarını açıklayan da Hakkın ta kendisidir. Binaenaleyh ben de ilahi irade altında ezilmişim hür değilim sadece mecburum"⁸⁸ gibi sözlerle de tefsirinin temel kaynağı olan vehbi bilgiye işaret etmektedir. Orijinal bir tefsir yazma iddiasında olan Konevi'nin, vehbi bilgiyi nakli bilgiye tercih ettiğini ve üstün tuttuğunu görmekteyiz.

Konevi, Fatiha Tefsirinde sufilerin ve Bâtınilerin kullandığı harf ilmine önem verir ve harflerin mertebe ve varlıkla ilişkili olduğuna dair açıklamalarda bulunur. Harflerin sayısal değerleri ve sıraları üzerinden açıklamalarda bulunur.⁸⁹

5. 1. 3. Kıraat Farklılıklarına Yer Vermek

Konevi tefsirinde kıraat farklılıklarına yer verir ve tercihlerini belli gerekçelere dayandırarak yapar. Fatiha Suresinin 4. Ayetinde geçen *mâlik* kelimesi ile ilgili olarak nakledilen *melik* kıraatına dair

⁸⁰ Konevi, *İ'câzu'l-Beyân fi Te'vili Ümmi'l-Kur'ân*, s. 25; *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 59.

⁸¹ Konevi, *İ'câzu'l-Beyân fi Te'vili Ümmi'l-Kur'ân*, s. 9; *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 36.

⁸² Konevi, *İ'câzu'l-Beyân fi Te'vili Ümmi'l-Kur'ân*, s. 12; *Fatiha Suresi Tefsiri*, 41.

⁸³ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 294.

⁸⁴ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 97.

⁸⁵ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 215.

⁸⁶ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 277.

⁸⁷ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 328.

⁸⁸ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 479.

⁸⁹ Çiçek, Mehmet Halil, *Konevi'nin İcâzu'l-Beyan Adlı Tasavvufi Tefsirindeki Metodu*, II.Uluslararası Sadreddin Konevi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Ekim 2011 Konya, Koordinatör: Hasan Yaşar, Mebkam Yay., Konya, 2014, s. 258-259, Konevi, 144-145.

âlimler arasındaki tartışmaları şöyle nakleder: “Ayet “meliki yevmi’ d-din” ve “mâliki yevmi’ d-din” şeklinde iki farklı kıraatle okunmuştur. Bazı âlimler “melik” bazılar “malik” okuyuşunu tercih etmişlerdir. “Malik” kölenin sahibi demek iken “melik” halkın hükümdarıdır. Köle halktan daha zelil bir haldedir ve bu nedenle “mâlik” olmadaki baskının “melik” olma durumundakinden daha fazla olması gerekir. O halde “mâlik” hal olarak “melik”ten üstündür. “Melik” siyaset ve gücü ile birlikte bazı açılardan “melik” iken “mâlik” her hâlükârda “mâlik”tir ve ölümden sonra da otorite ona aittir. Şunu da ileri sürmüşlerdir. Hak “mâlikü’l-mülk” olmakla övülür “melikü’l-mülk” olmakla değil. Bilinmelidir ki bu kelimenin ister “mâlik” ister “melik” olsun içermiş olduğu kemal özelliklerinin hepsi hak için sabit olduğundan ayet iki rivayetle de gelmiştir. Çünkü birleştirmek daha üstün ve daha kâmil bir yöntemdir.”⁹⁰

Konevi, âlimlerin kıraatle ilgili yukarıdaki tartışmalarını tenkid ederek *melik* kıraatını tercih ettiğini şu gerekçelere dayanarak ifade eder; “Mâlik” “Rab” isminde mündemictir, çünkü “rab” isminin dildeki anlamlarından birisi “mâlik” demektir. Kur’ân icaz yani aciz bırakma ve vecizlik özelliği ile nazil olmuştur. “Mâlik” okuyuşunu tercih etmiş olsaydı icaz ile çelişen bir çeşit tekrarlama olacaktı. Kamil keşif varlıkta tekrar olmadığını ifade eder. Bundan dolayı “mâlik” değil “melik” okuyuşunu tercih lazımdır. Bu isim Nas suresinde de “mâlik” şeklinde değil *melik* olarak gelmiştir ve *rab* isminden sonra zikredilmiştir. Üstelik bu surede o ismin “Mâlik” şeklinde okunması caiz değildir. Bu durumda “melik” şeklinde okumak “mâlik” şeklinde okumaktan daha üstündür. Hz. Peygamberin hadisleri de Kur’ân’ın sırlarını açıklar. “Hamd sadece sana aittir, senden başka ilah yoktur. Sen her şeyin rabbi ve melikisin” Hz. Peygamber de bu hadisinde “mâlik” dememiştir.”⁹¹ Konevi, dil âlimlerinin yukarıda geçen köle vs. açıklamalarının geçersiz bir kıyas olduğunu, bu kıyasın “Hak” konusunda değil yaratılmışlarda geçerli olabileceğini ifade eder.⁹² Konevi, “sırat” kelimesi için de “sad ile sırat, sin ile sırat veya dat ile dırat” şeklinde üç farklı kıraatin bulunduğunu ifade eder.⁹³

5. 1. 4. Dilsel Açıklamalarda Bulunmak

Konevi, Fatıha suresinin tefsirinde bir dilbilimci yaklaşımıyla kelime ve kavramların analizlerini tasavvuf dili, bilgisi ve kültürü doğrultusunda yapmıştır.⁹⁴ Konevi’ye göre; “Kur’ân’ın indiği dil, manaların, şer’i emir ve haberlerin zarfı mesabesindedir.”⁹⁵ Konevi, tefsirinde kelimelerin iştikakına önem vermekte ve kelimelerin geldiği kökü ve anlamlarını uzun uzun açıklamaktadır. Konevi’ye göre; “Allah isminin iştikakı ismin hakikatine değil tasavvur sahiplerinin zihinlerde ondan somutlaşan manaya racidir. İştikakın şartlarından birisi kendisinden iştikak yapılan anlamın türetilenden önce gelmesidir.”⁹⁶

Konevi, lafızların dış varlıklara değil zihinlerde beliren şeylere delalet ettiğini şu ifadelerle dile getirir: “lafızlar dış varlıklara değil zihinlerde somutlaşan ve beliren şeylere delalet eder. Bunun için lafızlar zihni manalara delalet eder. Manalar ise ifade sahibinin kasdettiği şeylerden ibarettir, onlar ise zihni durumlardır. Lafzın manaya delaleti şöyledir: Uzaktan bir cisim görülüp onun taş olduğu zannedildiğinde “o taştır” denilir. Cisme yaklaşıp hareket ettiği görüldüğünde söz gelişi “o kuştur” denilir. Binaenaleyh tasavvurların farklılığından dolayı isimlerin farklılaşması lafızların medlulünün dış varlıklar değil, zihni suretler olduğunu gösterir. Zikrettiğimiz hususu teyit eden bir husus şudur: Lafız dış varlığa delalet etseydi, bir insan “âlem

⁹⁰ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 282-283.

⁹¹ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 282-285.

⁹² Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 284-285.

⁹³ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 375-376.

⁹⁴ Ersöz, Emine, *Fatıha Suresi’nin Sadreddin Konevi’deki Yorumunun Dil ve Üslup Açısından İncelenmesi*, II.Uluslararası Sadreddin Konevi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Ekim 2011 Konya, Koordinatör: Hasan Yaşar, Mebkam Yay., Konya, 2014, s. 81.

⁹⁵ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 234.

⁹⁶ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 333.

*kadimdir" ve bir başkası "âlem hadistir" dediğinden âlem aynı anda hem kadim hem hadis olması gerekirdi."*⁹⁷

Konevi, çokanlamlı kelimelerin cümle içinde ifade ettikleri anlamla ilgili olarak görüşünü şöyle ifade etmektedir. "Kur'ân'da bulunan herhangi bir kelimenin dilde çeşitli manaları var ise o anlamların hepsi Hak tarafından kast edilmiştir. Herhangi bir insan Hakkın kelamına dair Kur'ân'ın nazil olduğu dilin gerektirdiği bir söz söyleyip şeriatın kesin kuralları onunla çelişmezse öyle bir yorum hakikattir ve Allah'ın irade ettiği şeydir."⁹⁸ Buna göre metnin yorum çerçevesini belirleyen şey, dildir. Bir insan dilin sınırlarını taşmadığı sürece, dilediği her anlamı âyetlerde bulabilir. Konevi, ilâhî kelâmın yorumunu, esasta iki şeye bağlamaktadır: "Dil hükümleri" ve "kesin şer'î" kurallar.⁹⁹ Konevi'nin bu açıklamaları bir işari tefsirde bulunması gereken şartların ifadesidir.

Konevi'nin bir kelimenin aynı anda taşıdığı tüm anlamları ifade etmesi fikrine katılmıyoruz. Kanaatimizce dilde bir kelimenin kendi başına birden fazla anlama gelmesi son derece tabii iken bir cümle içerisinde birden çok anlama gelmesi mümkün değildir. Şâyet bu şekilde bir anlam iddiasında bulunuluyorsa, hangi mananın doğru olduğuna dair elde son derece sağlam bir delil yahut oldukça güçlü bir karine olması gerekir. Kelimenin müstakillen birden fazla anlama gelebileceği gerçeğini kabul etmekte ancak bir bağlamda birden fazla anlama gelebileceği düşüncesini doğru bulmamaktayız.

Konevi, tefsirinde kelimelerin kökenlerine önem vermekte ve etimolojik tahliller yapmaktadır. Konevi'nin etimolojik tahlillerine örnek olarak Allah ismi hakkında yaptığı şu açıklamaları zikredebiliriz: "Yüce ismin köklerinden birisi "elihe-ye'lehu-ilâhen" fiilidir. "Elihe'r-racülü ile'r-raculi" yani "bir adam bir adama sığındı" "fe a'lehehu" "o da ona güven verdi, emin kıldı" denilir. İkinci kök ise "velihe-yelihu" fiilidir. Kelimenin aslı "velehe" de olabilir. Burada vav harfi hemze ile değişmiştir. "Veleh", "şiddetli muhabbet" demektir. Aslında "meluh" demeleri gerekirdi ama Araplar özel isim olması için yapısına muhalefet edip "ilah" demişlerdir. Bu ismin başka bir kökü bir şey perdelendiği zaman söylenen "lâhe-yelühü" veya bir şey ortadan kalktığı zaman söylenen "lâhe-yelühü"dür. Bu ismin başka bir kökü bir yere ikamet edildiğinde kullanılan "elihtü bi'l-mekân/mekâna yerleştim" ifadesidir. Bir diğeri ise "ilâhiyet" mastarından türemiş olmasıdır. İlahiyet yaratmaya kadir olmak demektir. Bir diğer görüş de şudur: İnsanın bir şeyde şaşırıp kaldığı ve ona ulaşamadığındaki durumu "ye'lehu/şaşırır" diye ifade edilir. "Veleh" aklın gitmesidir. Bu ismin başka bir kökü deve yavrusunun annesine düşkünlüğünü ifade etmek için kullanılan "velihe'l-fasilu"dur. Bu mastardan türetilince Allah isminin anlamı kulların bütün hallerde Allah'a yalvarırken istekli ve tutuklu olmalarını anlatır. Bir diğer görüş lafzın "abede-ya'bedu -ibadeten" kelimesinde olduğu gibi "elihe-ye'lehu-ilahun"dan türetilmesidir. İbn Abbas İlah kelimesini ibadet diye yorumlamıştır. Ya da Allah isimi he üzerine harfler gelerek ve ilah kelimesine harfler eklenerek oluşmuştur."¹⁰⁰

5. 1. 5. Kur'ân, Sure ve Ayet Bütünlüğüne Dikkat Etmek

Konevi, Kur'ân'da mükemmel bir düzen olduğunu ve bu düzeni göremeyenlerin Kur'ân'ın sırları hakkında konuşamayacağını şu sözlerle ifade eder: "İlahi kitapta bir harf, iki harfin arasında veya onların önünde veya ardında bulunuyorsa, o harf oraya belirli bir maksat, tam bir bilgi ve kusursuz bir hikmetle konulmuştur. Lakin akıllar bu tertibin sırrına ulaşamaz. İlahi kelamdaki bu özelliği keşfedemeyen insan Kur'ân'ın batınlarının sırrını idrak edemez. Hz. Peygamber Kur'ân'ın batınlarını şu hadisiyle belirtmiştir: "Kur'ân'ın zahiri vardır, yediye varıncaya kadar batını vardır." Başka bir rivayette de; "yetmiş batını vardır"

⁹⁷ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 241.

⁹⁸ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 292.

⁹⁹ Dalkılıç, Bayram, *Sadreddin Konevi'ye Göre Yorum'un (Şerh-Te'vil) İmkânları ve Sınırları-Sınırlılıkları*;1.Uluslararası Sadreddin Konevi Sempozyumu Bildirileri, 20-21 Mayıs 2008, Koordinatör: Hasan Yaşar, Mebkam Yay., 1. Bsk. Konya, 2010, s. 70.

¹⁰⁰ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 244-245.

buyurmuştur."¹⁰¹ Konevî'ye göre her kelime, hatta her bir harfin belirli bir hikmet ve gayesi vardır. Buna göre, Kur'ân'da ve ilâhî kelâmında tesadüf veya anlamsız bir kullanım asla söz konusu değildir. Her şey, belirli bir hikmet ve gayeye göre zikredilmiştir. Konevî'nin bu görüşü, varlık tasavvurunun temel esaslarından birisini teşkil eden âlemde belirli bir nizâm ve hikmet bulunmasıyla ilgili görüşünün bir tezahürüdür.¹⁰²

Konevi, tefsirinde Kur'ân, sure ve ayet bütünlüğüne dikkat etmektedir. Bir kavramı açıklarken kavramın Kur'ân ve sure bütünlüğünde taşıdığı anlama bir de kavramın sıyak ve sibakına yani ayet bütünlüğünde taşıdığı anlama dikkat eder. Konevî'nin "*Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri*" yöntemini tefsir yöntemi olarak benimsediğini söyleyebiliriz. Buna örnek olarak "melik" kıraatini tercih etme gerekçesini gösterebiliriz. Ona göre "mâlik" kıraati kendisinden bir önce gelen "Rab" kelimesinde mündemiçtir, "mâlik" olması halinde Kur'ân'da tekrar olurdu, Nas suresinde de "mâlik" değil "melik" geçmektedir dolayısı ile "melik" kıraati tercih edilmelidir.¹⁰³ Görüldüğü gibi Konevi Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yöntemini tefsirinde uygulamıştır.

Konevi kelimelerin tefsirinde bağlamın ve meşhur mananın öncelenmesinin önemini şu sözlerle ortaya koymaktadır: "*Kelimelerin bazı anlamları bazı ayet ve surelerdeki bağlamlarında daha uygun ve karinelere açığa çıkan çeşitli sebeplerden dolayı daha münasip olabilir. Bu karineler arasında nüzul sebepleri yer aldığı gibi ayetin, kıssanın ve hükmünün bağlamı veya muhatapların ve onların önde gelenlerinin yaygın ve meşhur anlamı dikkate alınmasını zikredebiliriz.*"¹⁰⁴

5. 1. 6. Hadis ve Sahabe Sözlerini Nakletmek

Konevî'nin Fatıha suresinin tefsiri, "*Salat'ı/Fatıha'yı ikiye ayırdım...*" kudsi hadisine dayanmaktadır. Hadise göre; Kul "*elhamdülillahi rabbi'l-âlemin*" dediğinde Allah, "*kulum beni övdü*"; "*er-rahmani'r-rahim*" dediğinde "*kulum bana sena etti*"; "*mâliki yeomi'd-din*" dediğinde "*kulum beni yüceltti*"; "*iyyeke na'budü ve iyyeke neste'in*" dediğinde "*bu benimle kulum arasındadır, kuluma istediği verilecektir*"; "*ihdine's-sirâta'l-müstakîm. Siratallezine en'amte aleyhim, gayri'l-mağzubi aleyhim vele'z-zallîn*" dediğinde "*bunlar kulumundur kuluma istediği verilecektir*" buyurur.¹⁰⁵ Konevi, Fatıha suresinin tefsirinde bu hadisi ilham almış ve tefsirini hadisteki sıralamaya göre yapmıştır.

Konevî'nin tefsirde hareket noktası, "*her ayetin zahiri, batını, haddi ve matlaı olduğunu*" belirten hadistir.¹⁰⁶ Konevi, Hz. Ali'nin; "*bana izin verilseydi Fatıha'nın tefsiri olarak söyleyeceklerimi yetmiş deve ancak taşırdı*" sözünü ve Hz. Hasan'ın; "*Allah yüz dört kitap indirmiştir, yüzünü dört kitaba koymuş, o dört kitabın hepsini Kur'ân'a, Kur'ân'daki manaların hepsini mufassal'a, mufassaldakilerin hepsini Fatıha'ya koymuştur*" sözünü naklederek tefsirine temel kılmaktadır.¹⁰⁷

Muhaddis olması yönü ile Konevi, hadisleri tefsirinde zikretmiş ama zaman zaman zayıf ve uydurma hadisler de kullanmıştır. Fatıha suresinin 7. Ayetinin tefsirinde Hz. Peygamberden nakledilen; "*gazaba uğrayanlar yani Yahudiler, sapıtanlar yani Hristiyanlar*" hadisine yer veren Konevi, hadisin olduğu yerde yoruma yer verilemeyeceğini şöyle ifade etmektedir: "*Hz. Peygamber Kur'ân'daki muhtemel herhangi bir ifadeyi belirlediğinde bu durumda hiçbir şekilde başka bir yoruma gidilemez.*"¹⁰⁸

¹⁰¹ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 204.

¹⁰² Dalkılıç, *Sadreddin Konevî'ye Göre Yorum'un (Şerh-Te'vil) İmkânları ve Smurları-Smürlülükleri*, s. 71.

¹⁰³ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 282-285.

¹⁰⁴ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 294.

¹⁰⁵ Müslim, *Salât*, 38; Ebu Davud, *Salât*, 138.

¹⁰⁶ Demirli, *Sadreddin Konevi*, s. 36-37.

¹⁰⁷ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 205.

¹⁰⁸ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 424.

5. 1. 7. "Vahdet-i Vücut" ve "Dinlerin Birliği" Felsefesini Temel Almak

Konevi, her meseleyi Tanrı-âlem ilişkisi çerçevesinde ele almakta¹⁰⁹ ve daha önce de belirttiğimiz gibi tefsirinde Vahdet-i Vücut felsefesini ve bu felsefenin gerektirdiği dinlerin birliği fikrini temel almaktadır. Konevi, Tanrı-Âlem ilişkisini "sudur" ilişkisi olarak değerlendirmektedir.¹¹⁰ Konevi'nin temel aldığı Vahdeti Vücut düşüncesi kaçınılmaz olarak dinlerin birliği düşüncesine götürmektedir. Konevi, dinlerin birliği düşüncesine mesnet olarak "Allah'ın insanların perçeminden tutmasını, kendisinden başkasına kulluk edilmemesine hükmetmesini" ifade eden ayetleri¹¹¹ kullanılmaktadır. Dinlerin birliği konusu yakın tarihte Musa Carullah Bigiyef tarafından da savunulmuştur.¹¹² Konevi'nin şu sözleri Vahdet-i Vücut felsefesini ve bu düşüncenin ne anlama geldiğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir:

*"Zata ait ilahi-gayb mertebesinde hiçbir şeyin çoğalması ve taayyünü yoktur."*¹¹³

*"Âlemdе görülen çokluk, zikredilen birlikten yayılmış ve bir itibarla onunla zuhur etmiştir. Fakat bunun anlamı, hüviyeti itibarıyla bir olandan, hüviyeti açısından çokluğun sadır olması demek değildir."*¹¹⁴

*"Hak için varlık zatının aynıdır."*¹¹⁵

*"Fiilin faili gerçekte kendisinden başkasının fiili olmayan Haktır."*¹¹⁶

*"Hakkı müşahede etmek fena halini gerektirir. Fenanın ardından müşahede sahibi idrak ettiği şeyi izah edebileceği bir imkânâ sahip değildir. Bir insan Hakkı müşahede ettiğinde, gerçekte kendisinde Hak'tan bulunan şeyi müşahede etmiştir."*¹¹⁷

*"Hak âlemin fertlerinden her birisini kendisi gibi özel bir şeyin delili ve alemeti yapmıştır. Binaenaleyh her fert, taayyün etmiş varlığı cihetinden "isim" denilen ulûhiyet nispetlerinden birisinin alemetidir ve delil olan şey o ismin mazharıdır."*¹¹⁸

*"Herhangi bir idrak vasıtasıyla görülen veya idrak edilen her şey herhangi bir şe'nine göre zuhur eden Hak'tır.."*¹¹⁹

*"Rahman kendisiyle zuhur eden her şeye yayılan varlık olması yönünden haktır."*¹²⁰

*"Âlem Hakk'ın bilgisinin suret ve mazharıdır... Zuhur eden her şey ondan zuhur etmiştir. Çünkü Haktan başka hiçbir şeyin hak ile birlikte varlığı yoktur."*¹²¹ Konevi, buna delil olarak "Allah var idi onunla birlikte başka bir şey yok idi" hadisini ve "O evveldir, ahirdir, zahirdir, batındır o her şeyi bilendir"¹²² ayetini delil olarak kullanır.

¹⁰⁹ Bolay, Süleyman Hayri, *Sadreddin Konevi'nin "Fatiha Tefsiri" Üzerine Birkaç Not ve Değerlendirme*, II.Uluslararası Sadreddin Konevi Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Ekim 2011 Konya, Koordinatör: Hasan Yaşar, Mebkam Yay., Konya, 2014, s. 122-124.

¹¹⁰ Hüsametdin Erdem, *Sadreddin Konevi'nin Vahdet-i Vücut ve İnsan Anlayışı*, Sadreddin Konevi Sempozyumu, 27 Kasım 2004, Konya, 2004, s. 113; Demirli, *Sadreddin Konevi*, s. 31.

¹¹¹ *İsrâ*, 17/23; *Yusuf*, 12/40.

¹¹² Bkz. Bigiyef, Musa Carullah, *İlahi Rahmet ve Uluhiyet, Evrensel Kurtuluş*, İst., 2005.

¹¹³ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 146.

¹¹⁴ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 170.

¹¹⁵ Konevi, Sadreddin, *Vahdet-i Vücut ve Esasları*, Çev. Ekrem Demirli, 2. Bsk., İz Yay., İstanbul, 2004, s. 94.

¹¹⁶ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 296.

¹¹⁷ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 239.

¹¹⁸ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 265.

¹¹⁹ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 487.

¹²⁰ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 488.

¹²¹ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 166.

¹²² *Hadid*, 57/3.

Konevi, dinlerin birliği fikrini şu sözleri ile özetlemektedir:

“Sadece ona ibadet edilir ve sadece ona yönelinir, her şey ondan başlamış ve yine ona dönecektir. Hiç kimse Allah’tan başkasına ibadet etmemiştir. Ondan başkasına teveccüh edilemez. Bu ilahi ve kâmil ayna olmuş ve olacak bütün varlıkların kiblesidir. Allaha yemin olsun ki kastettiğim şeyi anladığımı sanmıyorum... İlk hüküm yani her şeyin gerçekte Hakka ibadet ettiği ve ondan başkasına ibadetin mümkün olmadığđı hükmü geçerli ve gerçekleşmiş olmakla birlikte cezalandırma da sahihtir.”¹²³ Konevi bu sözlerine delil olarak şu ayetleri kullanmaktadır: “Rabbin sadece kendisine ibadet edilmesini kaza etti”¹²⁴ “Hüküm ancak Allah’ındır sadece kendisine ibadet edilmesini emretti”¹²⁵

Konevi, *“Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü oradadır.”*¹²⁶ Ayetine dayanarak dinlerin birliği ile ilgili olarak şu sözleri sarf etmektedir: *“Aynı şekilde cihetlerin kökenini müşahede edip onlardan yer ve mekanın bulunmadığđı mertebeye terakki eden kimsenin durumu da öyledir. O kişi hakikate ulaşmış bütün cihetlerin, oluşun, makamların, hallerin ve meknların boyunduruğundan kurtulmuştur. Artık onun kiblesi bütün kibleler, bütün din ve mezhep mensuplarının cihetleri haline gelmiştir.”*¹²⁷

Konevi, *“Bizi nimetlendirdiğin kimselerin yoluna ilet gazap ettiklerinin ve sapmışların yoluna değil.”* Fatiha suresi 7. ayetinin tefsirinde de dinlerin birliği düşüncesini ortaya koyan şu sözleri ifade etmektedir: *“Bu ayetin kısımları manevi rabrani suallere verilmiş cevaplar gibidir. Adeta kul “Bizi sıratı ulaştır” dediğinde rububiyet dili şöyle der: “Hangi sıratı istiyorsun. Çünkü sıratlar pek çoktur ve hepsi bana aittir.” Bunun zerine kulluk dili şöyle der: “Onların içinden müstakim olan sıratı istiyorum.” Rububiyet dili şöyle cevap verir: “Bütün yollar müstakim. Çünkü bütün yolların gayesi benim. Bütün yollarda yürüyenler nihayette bana ulaşacak. Sen bunlardan hangisini istiyorsun?” Ubudiyet dili şöyle der: “Kendilerine nimet verdiklerinin yolunu istiyorum.” Rububiyet lisanı şöyle der: “ben kime nimet vermedim ki? Varlıkta benim rahmetimin kuřatmadığđı ve nimetimin kapsamadığđı bir şey var mı ki?”*¹²⁸

İbn Teymiye Vahdet-i Vücud ve Dinlerin Birliği düşüncesinden dolayı İbn Arabi ve Sadreddîn Konevi’yi şu sözlerle tekfir etmektedir:

*“... “Fssu’l- Hikem” ve benzeri kitapların anlattıkları batın olarak da zahir olarak da kfdr. Ayrıca batını zahirinden daha çirkindir. Anlattıkları vahdet (birlik) ,hulul ve ittihad ehlinin mezhebidir. Kendileri ise, hakikat arayıcıları olduklarını söylerler... Bunların sözlerindeki küfür, Yahudi, Hristiyan ve putperestlerin sözlerindeki küfürden daha büyüktür...”*¹²⁹

“...İbn Arabi’nin talebesi Sadreddîn Konevi (es-Sadr er-Rumi)’ye gelince, o bir felsefeci idi. O şeriaten ve İslm’dan daha uzaktır¹³⁰ çünkü Sadreddîn, tartışma ve tefekküre şeyhinden daha fazla girmiştir. Buna rağmen o, küfür bakımından daha ileri, ilim ve irfan bakımından ise daha geridedir; İslm’ı ve imamların görüşlerini de daha az bilmektedir. Zaten bunların tuttıkları yol küfür olduğuna göre, küfürde ustalık sahibi olanların, daha fazla kâfir olacakları açıktır.

Sadreddîn Konevi, eşyanın vücudu ile a’ynı arasında yapılan ayırımın doğru olmadığđı görüşündedir. Ona göre Cenab-ı Hak, bizzat vücut olduğu ve bu ikisi arasında mutlaka bir fark gözetmek

¹²³ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 369.

¹²⁴ *İsrâ*, 17/23.

¹²⁵ *Yusuf*, 12/40.

¹²⁶ *Bakara*, 2/115.

¹²⁷ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 396.

¹²⁸ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 421.

¹²⁹ İbn-i Teymiyye, *Takiyuddin Ahmed b. Abdulhalim, İbn Teymiyye Kllyatı*, çev: Komisyon, İst. 1988 II. 359.

¹³⁰ İbn-i Teymiyye, *İbn Teymiyye Kllyatı*, II. 447.

gerektiğine inandığı için mutlak ve muayyen şeklinde bir fark getirmiştir. Ona göre Allah, taayyün edip temeyyüz etmeyen mutlak vücuttur; bu vücut taayyün edip temeyyüz etmediğinde mahlûkat ortaya çıkmış olur; ister bu vücut ilahlık mertebesinde taayyün etsin, ister başka bir mertebede...

İşte bu sözlerle o,-her ne kadar birincisi eşyanın vücudu ile sübûtu arasında fark gözetmesi açısından daha fesatkâr ise de – İbn Arabî'den daha fazla küfür içinde olduğunu göstermiştir..."¹³¹

Musa Carullah Bigiyef'in dinlerin birliği görüşünü reddeden Mustafa Sabri Efendi'nin şu sözleri bize önemlidir:

"Kur'ân-ı Kerim'de en az bin kere geçen kâfirler kelimesiyle isimlendirilenler acaba anka sürüleri midir? Bu gibi gafletleri ve çelişkileri gördükçe insanın, "...Allah kimi saptırırsa artık ona bir yol gösteren yoktur"¹³² sözlerini haykırması geliyor."¹³³

Düşünce alanında ileri sürülen fikirlerin miykası Kur'an ve sahih-sarih sünnettir. Kur'an ve sünnetin onaylamadığı fikirler reddedilir. Kanaatimizce "Vahdet-i Vücut" düşüncesi ve bu düşüncenin gerektirdiği "Dinlerin Birliği" fikri yanlıştır ve Kur'an'a tamamen aykırıdır. Zira bu düşünce Kur'an'ın iniş amacını boşa çıkarmaktadır. Ancak şunu da iyi bilmemiz gerekir ki kişileri dinden çıkarmak veya dine dâhil etmek bizim işimiz değildir. Dolayısı ile bu sözler sahiplerini tekfir etmemizi gerekli kılmaz. Bu sözlerin sahibinin kâfir olup olmadığına biz değil Allah karar verir. Bize düşen görev ifade edilen bilgilerin doğru veya yanlışlığını delillere binaen dile getirmektir. Tarihe mal olmuş şahsiyetleri tekfir etmek bize bir şey kazandırmaz aksine kaybettirir. İlim ehline düşen vazife delilleri konuşurmak, fikirlerle mücadele etmektir. İbn Arabi ve Konevi dönemlerinde yaşanan kaos ortamını yumuşatmak için böyle düşünceler ileri sürmüş olmalıdır. Ancak her ne sebeple olursa olsun bu tür düşünceler doğru değildir.

5. 2. Konevi'nin Fatıha Suresi Tefsiri

Konevi; Fatıha'nın başındaki besmelenin başında takdir edilmiş gizli "bede'tü/başladım" veya "ebdeül/başlarım" kelimesinin bulunduğunu,¹³⁴ "hamd Allah içindir" ifadesinin bir ihbar olduğunu,¹³⁵ hamdin başlanılan işin kemalini ve arzulananın gerçekleşmesini anlattığını,¹³⁶ hamdin bir tür tarif olduğunu, tarifin ise tarif edilenin bilinmeden gerçekleşmeyeceğini, herhangi birinin bir başkası hakkındaki övgüsünün, övülenin övüldüğü cihetten öven tarafından tanınmadan gerçekleşmeyeceğini¹³⁷ ifade eder. Konevi, Allah ismi konusunda geniş açıklamalarda bulunur, Allah isminin yukarıda zikrettiğimiz iştikakını zikreder ve Arap dil âlimlerinin Allah isminin yedi özelliği olduğunu ve bu özelliklerin başka isimlerde bulunmadığını ileri sürdüklerini ifade ederek bu yedi özelliği nakleder. Dil âlimlerine göre Hakkın bütün isimleri Allah ismine nisbet edilirken Allah ismi öteki isimlerden hiçbirisine nispet edilmez. Yaratılanlardan hiçbirisi Allah'ın ismi ile isimlendirilmemektedir. Dilciler bu ismin başındaki nida edatı olan "ya" edatını hafzedip şeddeli "mim" olarak ismin sonuna ilave etmişler ve "Allahümme" demişlerdir bu ismin dışındaki hiçbir isimde böyle bir şey yapılmamıştır...¹³⁸

Konevi'ye göre; Rab ismi ancak tamlama halinde gelir, bu ismin lugavi-ıstılahi açıdan beş hükmü vardır ve bu beş hüküm beş sıfatı gerekli kılar. Rab isminin hükümleri şunlardır: Sebât,

¹³¹ İbn-i Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, II. 183.

¹³² *Ra'd*,13/33.

¹³³ Musa Carullah Bigiyef-Mustafa Sabri, *İlahi Adalet (Rahmeti İlahiye Burhanları)*, (sadeleştiren: Ömer H. Özalp), İst., 1996, s. 139.

¹³⁴ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 203.

¹³⁵ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 233.

¹³⁶ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 226.

¹³⁷ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 228-230.

¹³⁸ Konevi, *Fatıha Suresi Tefsiri*, s. 241-245.

efendilik, iyilik, mülk ve terbiye. Rab ıslah edici, efendi, malik, sabit olan ve terbiye edendir. Bu hükümlerin gerekleri olan beş özellik şunlardır: Sebata mukabili telvin(değişmek), efendiliğin mukabili ubudiyet, ıslahın yaratmanın ve baki kılmanın mukabili yok etmek ve helak, maliklik nispetinin mukabili kölelik, terbiyenin mukabili terbiyeyi ve onun hükmüyle zuhuru kabul etmemektir.¹³⁹ Konevi'ye göre, Fatiha suresinde geçen "âlemin" kelimesi "âlem" kelimesinin çoğuludur. "Âlem" ise "alâmet" kelimesinden türetilmiştir. "Âlem" Allah dışındaki her şey demektir.

140

Konevi, Allah isminden sonra sadece Rahman ve Rahim isimlerinin zikredilmesinin hamd ve şükre sebep olan nimetlendirme ve ihsanın bu iki ismin ferî olduğuna işaret ettiğini ifade eder. Çünkü ona göre rahmetin gazabı geçmesi olmasaydı âlem var olmaz, el-Mun'im, el-Muhsin ve benzeri isimlerin herhangi bir eseri ortaya çıkmazdı.¹⁴¹ Konevi, *Melik* kelimesi için açıklamalarda bulunur. Ona göre; aynı mastardan gelen milk şiddet ve güç demek olduğu gibi aynı zamanda kudret ve tasarruf anlamında kullanılır. "*Melikü't-tarik/yolun ortası*", "*Melikü'd-dabbe/Hayvanın sürücüsü, rehberi*" demektir. Melekût zahir ve batını kapsamaya cihetinden kelimenin mübalağa kipidir. Kelimenin içerdiği tüm anlamlar hak için sahih ve sabit anlamlardır. Çünkü Hak kuvvet ve metanet sahibi olduğu gibi rehber ve kayyum olandır.¹⁴² Konevi, din lafzının dilde "*ceza, adet, itaat ve durum*" gibi çeşitli anlamlarının olduğunu, "*danehu*" kelimesinin "*onu zelil kıldı, köleleştirdi, yönetti ve sahibi oldu*" anlamına geldiğini, "*Deyyan*" kelimesinin "*malik ve sahip*" manasında olduğunu ifade eder.¹⁴³

Konevi'ye göre; mükellefler fiillerinden dolayı ceza ve mükâfat görecektir. Mükellefler insanlar ve cinlerdir. Hayvanların ise sadece kısas yönünden olmak üzere bu noktada onlarla ortaklığı vardır. Hayvanlar hakkında naslarda geçtiği kadarı ile hükmü sürekli bir ceza yoktur. Cinlerin fiillerinin karşılıklarını göreceklere kuşku yoktur ancak cennete girip girmeyecekleri kesin değildir. Cinlerden mü'min olanlar işledikleri iyi amellerinden dolayı ahirette bir karşılık görür fakat bu konuda herhangi bir nas yoktur. Binaenaleyh belki de cinler iyi amellerinin neticelerini cennetten başka Allah'ın dilediği bir mekânda göreceklere.¹⁴⁴ Kanaatimizce Konevi cinlerin cennete girmemeleri veya cennetten başka yerde mükâfat göreceklere konusunda yanılmaktadır. Zira Kur'an, cehennem insan ve cinlerle dolacağını ifade eder.¹⁴⁵ İnsan ve cinlerin azap yeri aynı cehennem ise mükâfat yerleri de aynı cennet olmalıdır. Nitekim mü'minlere verilecek hurilerden bahsedilen ayette daha önce onlara ne bir ins ne de bir cinin dokunmadığı ifade edilir.¹⁴⁶ Konevi, kulların fiilleri konusunda da yanlışa düşmektedir. Ona göre; "*insandan sadır olup kendisi ile Hakkın dışında herhangi bir şeyi amaçladığı iyi veya kötü herhangi bir fiilde fail olan kul değildir. Kul bu fiilde işçi mesabesinde kabul edilir.*" Konevi'nin bu sözü kaderiyeci bir tutum içinde olduğunu göstermektedir.¹⁴⁷

Konevi, ibadetin sözlükte "*boyun eğmek ve zelilliğin nihayeti*" anlamına geldiğini, "*son derece sıkışık ve yoğun dokunmuş elbiseye*" "*sevun zu-abde*" denildiğini, bununla elbisenin güçlü tesire ve etkiye konu olduğuna işaret edildiğini, "*zelil ve değersiz toprak*" anlamına gelen "*arz-ı ma'bede*" kelimesinin de buradan türetilildiğini ifade eder.¹⁴⁸ Konevi, ibadetin yardım dilemeden önce zikredilmesinin icabet ümidiyle vesileyi hacete takdim etmeye benzediğini, Allah'ın "*Peygamberden*

¹³⁹ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 247-249.

¹⁴⁰ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 264.

¹⁴¹ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 271.

¹⁴² Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 281.

¹⁴³ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 294.

¹⁴⁴ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 299.

¹⁴⁵ *Secde*, 32/13.

¹⁴⁶ *Rahman*, 55/74.

¹⁴⁷ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 306.

¹⁴⁸ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 346.

bir şey rica ettiğinizde sadaka veriniz, bu sizin için daha hayırlıdır."¹⁴⁹ Ayetinde yardım talebinin mutlak olarak zikredilmesinin yardım dileyen herkesi içermesinden dolayı olduğunu belirtir.¹⁵⁰ Konevi'ye göre; Allah'ın; "iyyeke na'budü ve iyyeke neste'in" ifadelerini söylemeyi kullarına emretmesi kula şunu hatırlatmak içindir: "Kul kendisinde gördüğü bilgi ve kuvvete asla ve asla kendi başına sahip olduğunu ya da herhangi bir kemalde önceliği bulunduğunu zannetmemelidir."¹⁵¹ Konevi, "iyyeke na'budü ve iyyeke neste'in" ayetinin hikmeti konusunda şunları söylemektedir: "Allah yarattıklarını kendisine ibadet etmeleri için yaratmış, onlara varlığından ve sıfatlarından kabul etmeleri takdir edildiği ölçüde ihsan etmiştir. Onlar bu varlık ile Ona ibadet etmişlerdir. Çünkü yaratıkların müstakil olarak kendi kendilerine Hakka ibadet etmeleri sahih değildir. Bunun sebebi onların mahiyetleri açısından hiçbir varlığa sahip olmayışları ve kendilerinden hiçbir ibadetin meydana gelmeyiştir. Yaratılmışlar müstakil olmadıkları için kendilerine "Ancak sana ibadet ederiz" ifadesinin ardından "ancak senden yardım dileriz" demeleri emredildi..."¹⁵² Konevi'nin bu sözlerinin "Vahdet-i Vücut" anlayışını yansıttığını ve doğru ifadeler olmadığını düşünmekteyiz.

Konevi'ye göre; "ihdine's-sirata'l-müstakim" "bizi dosdoğru yola ulaştır" ayeti dua ve istek kipinde bir emirdir. "ihdine" kelimesi hidayetten türetilmiştir. Hidayet, "beyan" demektir. Kelimenin kökü "ya" iledir ve harf emir kipinde geldiği için düşürülmüştür. "ihdine" kelimesinin çoğul gelmesinin nedeni daha önce "sadece sana kulluk ederiz ve sadece senden yardım isteriz" ayeti ile uyumlu olmasını temindir. Böylece sanki bütün kullar aralarında müşterek bir hüküm ve birleştirici nispet dili ile birbirleri adına konuşur.¹⁵³ Konevi, sıratın üzerinde yürünen yer olduğunu, ahd ve tarif için harfi tarifli geldiğini, müstakimin sıratın sıfatı olduğunu ve "müstakim" kelimesi ile özel bir istikametini kastedildiğini ifade eder.¹⁵⁴

SONUÇ

Konevi'nin *Fatiha Suresinin Tefsiri* adlı eseri daha önce birçok tebliğ ve makaleye konu olmuş ancak İşâri tefsire uygunluk açısından değerlendirilmemiş ve söz konusu tefsirde dinlerin birliği konusuna yapılan vurguya dikkat çekilmemiştir. Bu çalışmamızda Konevi'nin İşâri tefsirin şartlarının dışına çıktığını ortaya koymuş bulunmaktayız. Konevi, tefsirini belli kaideler gözeterek, dil kaidelerine ve şer'i kaidelere bağlı kalarak yapacağını ifade etmiş ise de kendisinin belirttiği şartlara ve İşâri tefsirin şartlarına tam uyduğu söylenemez. Zira Konevi'nin her fırsatta dillendirdiği Vahdet-i Vücut fikrinin dinlerin birliği düşüncesini doğurduğunu ve bu fikirlerin tefsirde Kur'ani muvazeneye tabi tutulmadan ifade edildiğini görmüş bulunmaktayız. Kur'an'ın etkilerini kırmak için mücadele ettiği, tahrif edildiklerini belirttiği, Allah'a ortaklar koşmaları sebebi ile küfür kapsamında değerlendirdiği batıl dinlerin hepsini Allah'a ulaştırın dinler olarak görmek işâri tefsirin kapsam alanına girmez.

Konevi'nin *Fatiha* tefsiri dil kaidelerine ve vehbi bilgilere dayanması açısından işâri tefsir kapsamında değerlendirilebilir ise de yapılan felsefi açıklamalar açısından nazari ağırlıklı bir tefsirdir. Nazari tasavvufun kavramlarını isti'mal eden Konevi'nin tefsirde ağır bir dil kullandığını ve bundan dolayı tam anlaşılamadığını söyleyebiliriz. Tefsirde mümkün olduğunca nakilde bulunmayacağını, orijinal bir tefsir yapacağını ifade eden Konevi'nin, İbn Arabî'nin düşünce dünyasından çokça alıntı bulduğunu, geçmiş hayatında edindiği bilgileri kaynak göstermeden dile getirdiğini ifade edebiliriz.

¹⁴⁹ Mücadele, 58/12.

¹⁵⁰ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 347.

¹⁵¹ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 362.

¹⁵² Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 363.

¹⁵³ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 374.

¹⁵⁴ Konevi, *Fatiha Suresi Tefsiri*, s. 375-376.

Konevi'nin bu özgün eseri birçok çalışmaya konu olacak niteliktedir. Konevi'nin tefsir usulü, kullandığı ıstılahlar, özgünlük iddiası, yararlandığı kaynaklar ve tefsirinde ele aldığı konuların her biri birer araştırma konusudur. Tefsir tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğümüz Konevi'nin tefsir anlayışı Yüksek Lisans ve Doktora tezlerinin konusu olacak niteliktedir.

Konevi'nin, vehbi bilgilere, keşfe dayanarak kaleme aldığını söylediği bu tefsirdeki bilgilerin doğruluğu ve yanlışlığı tartışılabilir bir konudur. Vehbi bilgi, Kur'an ve sahih-sarih sünnete uyduğu sürece alınabilir. Bu bilgileri kabul etmek veya etmemek iman konusu değildir. İlim ehline düşen görev bu bilgileri tetkik etmek ve sahihini sakiminden ayırmaktır.

İbn Arabi ve Konevi'nin fikirlerinin tenkit edilmesi gerektiğini savunmakla birlikte İbn Teymiyye tarafından tekfir edilmelerini doğru bulmamaktayız. Zira zahire muvafık olmayan/farklı görüş beyan eden kişileri fikirlerinden dolayı tekfir etmek ilim ehlinin işi değildir. Aksi bir delil bulunmadığı sürece İslam'a ters görüş beyan edenlerin "mü'min olduklarına dair" beyanları esas kabul edilir. Düşüncelerin İslam'a uymaması ilim ehli nezdinde tekfir konusu değil tenkit konusu olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., trs.
- _____ *İşâri Tefsir Okulu*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1974.
- Ay, Mahmut, *Kur'ân'ın Tasavvufi Yorumu- İbn Acibe Örneği*, 2. Bsk., Kayıhan Yay., İstanbul, 2016.
- Bayram, Mikail, *Sadru'd-Din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, Hikmetevi Yay., 1. bsk., İstanbul, 2012.
- Bigiyef, Musa Carullah, *İlahi Rahmet ve Uluhiyet, Evrensel Kurtuluş*, İst., 2005.
- Bilgin, Abdülcelil, *Kur'an'ı Tanımak*, 1. Bsk., Araştırma Yay., Ank., 2018.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Sadreddîn Konevî'nin "Fatıha Tefsiri" Üzerine Birkaç Not ve Değerlendirme*, II. Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Ekim 2011 Konya, Koordinatör: Hasan Yaşar, Mebkam Yay., Konya, 2014.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed bin İsmâîl el-Cu'fî (ö. 256/870), *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Nizâr Temîm-Heysem Nizâr Temîm, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, trs.
- Çiçek, Mehmet Halil, *Konevî'nin İcazu'l-Beyan Adlı Tasavvufi Tefsirindeki Metodu*, II. Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Ekim 2011 Konya, Koordinatör: Hasan Yaşar, Mebkam Yay., Konya, 2014.
- Dalkılıç, Bayram, *Sadreddîn Konevî'ye Göre Yorum'un (Şerh-Te'vîl) İmkânları ve Sınırları-Sınırlılıkları*; 1. Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyumu Bildirileri, 20-21 Mayıs 2008, Koordinatör: Hasan Yaşar, Mebkam Yay., 1. Bsk. Konya, 2010.
- Demirli, Ekrem, *Sadreddîn Konevi*, İsam Yay., İstanbul, 2008.
- Dereli, Muhammed Vehbi, *İşâri Tefsirlerin Geçerliliği ve Problemleri Üzerine*, DEÜİFD, XXXIV/2011, İzmir, 2011.
- Ebu Davud, Süleymân bin el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/888), *Sünenü Ebî Davûd*, 1. Bsk., Dâru'l-Erkâm, Beyrut, 1999.
- Erdem, Hüsamettin, *Sadreddîn Konevî'nin Vahdet-i Vücûd ve İnsan Anlayışı*, Sadreddîn Konevi Sempozyumu, 27 Kasım 2004, Konya, 2004.
- Eren, Mehmet, *Sadreddîn Konevi ve Fatıha Tefsiri*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,

Yıl:1997, Sayı: 7, Konya, 1997.

Ersöz, Emine, *Fatiha Suresi'nin Sadreddîn Konevi'deki Yorumunun Dil ve Üslup Açısından İncelenmesi*, II.Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyumu Bildirileri, 6-8 Ekim 2011 Konya, Koordinatör: Hasan Yaşar, Mebkam Yay., Konya, 2014.

Gördük, Yunus Emre, *Tarihsel ve Metodolojik açıdan İşâri Tefsir*, İnsan Yay., İstanbul, 2013.

_____ "Tefsir-Te'vil" Ayırımı ve İşari Tefsirin Öznel Mahiyeti Bağlamında "Yorum Algı" Sorunu, Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Mart/2017, Yıl:4, Sayı: 7.

İbn Arabi, Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali (ö. 638/1240), *İcâzü'l-Beyân-Fatiha ve Bakara Sureleri Tefsiri*, Çev. Muhammed Coşkun, 1. Bsk., İnsan Yay., İstanbul, 2017.

_____ *Futuhâtu'l-Mekkiyye*, I-XXX, Beyrut, ts.

_____ *Fusûsu'l-Hikem*, Çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul, 2003.

İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed bin Yezîd el-Kazvînî(ö. 275/888), *Sünenü İbn Mâce*, I-II, thk. Halîl Me'mûn Şihâ, 1. Bsk., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998.

İbn-i Teymiyye, Takiyuddin Ahmed b. Abdulhalim, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, çev: Komisyon, İst. 1988.

Karasakal, Şaban, *Kur'ân'ın İşârî Yorumu*, Rağbet Yay., İst., 2015.

Konevi, Muhammed bin İshâk Sadreddîn(ö. 673/1274), *Fatiha Suresi Tefsiri*, Çev. Ekrem Demirli, 1. Bsk., Kapı Yay., İstanbul, 2014.

_____ *en-Nusûs fî Tahkîki Tavri'l-Mahsus/Vahdet-i Vücûd ve Esasları*, Çev. Ekrem Demirli, 2. Bsk., İz Yay. İstanbul, 2004.

_____ *Fusûsü'l-Hikem'in Sırları*, Çev. Ekrem Demirli, 2. Bsk., İz Yay., İstanbul, 2003.

_____ *İcâzu'l-Beyân fî Te'vîli Ümmi'l-Kur'ân*, 2. Bsk., Haydarabad, 1949.

Konuk, Ahmet Avni, *Fusûsu'l Hikem Tercüme ve Şerhi*, istanbul,1989.

Maverdî, Ebû'l- Hasen Alî bin Muhammed (ö. 450/1058), *en-Nuket ve'l-Ûyûn/Tefsîru'l-Maverdî*, I-VI, thk. Seyyid Abdulmaksud bin Abdurrahîm, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

Musa Carullah Bigiyef-Mustafa Sabri, *İlahi Adalet (Rahmeti İlahiye Burhanları)*, (sadeleştiren: ÖmerH. Özalp), İst., 1996.

Müslim, bin Haccâc, Ebû Huseyn el-Kuşeyrî(ö. 261/875) *Sahîhu Müslim*, thk. Ahmed Zehve- Ahmed İnaye, 1. Bsk., Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2004.

Nasır Hâmid Ebu Zeyd, *Sufi Hermenötik İbn Arabi'nin Yorum Felsefesi*, 1. Bsk., Mana Yay., İstanbul, 2018.

Pierre Lory, *Kâşânî'ye Göre Kur'ân'ın Tasavvufî Tefsiri*, Çev. Sadık Kılıç, İstanbul, 2001.

Polat, Fethi Ahmet, *Tefsîr Araştırmalarında Yöntem Sorunları I-II*, 2. Bsk., Aybil Yay., Konya, 2014.

Sarmış, İbrahim, *Tasavvuf ve İslam*, 5. Bsk., Ekin Yay., İstanbul, 2008.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân bin Ebû Bekr bin Muhammed(ö. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, thk. Mustafâ Deyb el-Bûğâ, 5. Bsk., Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2002.

Süleyman Uludağ, *İşâri Tefsir*, DİA, İstanbul, 2001.

Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed bin İsa bin Sevre(ö. 297/909), *Sünenü't-Tirmîzî*, 1. Bsk., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2002.

- Uslu, Mehmet Zeki, *Tasavvufi Tefsirin İşâri ve Nazari Şeklinde Taksimi Üzerine Bir Değerlendirme*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2017/2, Sayı:27, Isparta, 2017.
- Uzun, Nihat, *Tefsir Disiplini Açısından Batini ve İşâri Yorumun İlmî Değeri*, Kur'ân'ın Batini ve İşâri Yorumu Sempozyumu, Kuramer Yay., İstanbul, 2018.
- Vâhidî, Ebû'l- Hasen Alî bin Ahmed bin Muhammed (ö. 468/1075), *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemâl Besyûnî Zeğlûl, 1. Bsk., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- William Chittick, *Merkezi Nokta: İbn Arabî Ekolünde Sadreddîn Konevî'nin Rolü*, Çev. Betül Güçlü, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı 2), 2009, sayı: 23.
- Zehebî, Muhammed Huseyn (ö. 1397/1977), *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I-III, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, trs.
- Zürkani, Muhammed Abdulazim (ö. 1367/1948), *Menahilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed bin Ali, Daru'l-Hadis, Kahire, 2001.